

גיבוש זהות אתנית מורכבת, השתלבות וכוונות עזיבה בקרב בני הדור ה-1.5 מברית המועצות לשעבר

יוליה סטביסקי ורינה שחר

תקציר

בשנות התשעים של המאה העשרים הגיעו לישראל יותר ממיליון מהגרים ממדינות ברית המועצות לשעבר, רבים מהם היו אז בעיצומו של גיל ההתבגרות. מהגרים אלו מכונים כיום מהגרי הדור ה-1.5. מחקרים מוצאים שמהגרים אלו חוו וחווים קשיי השתלבות עקב קטיעה של תהליך גיבוש הזהות בעקבות ההגירה ואי שיתופם בקבלת ההחלטה להגר. העבודה הנוכחית בוחנת אם האסטרטגיה של גיבוש הזהות של המהגרים בני הדור ה-1.5, המתבטאת באימוץ מספר זהויות, קשורה להשתלבותם האובייקטיבית והסובייקטיבית במדינת היעד; ואם גיבוש זהות אתנית מורכבת שכזו קשורה להחלטתו של המהגר, בן הדור ה-1.5, להישאר במדינת היעד או להגר ממנה. 254 מהגרים שהיגרו לישראל בגיל ההתבגרות ענו על שאלון שנועד לבחון שאלות אלו. 146 מתוך המשיבים הם מהגרים בני הדור ה-1.5 שנשארו בישראל וחיים בה כיום. 108 הנוספים הם מהגרים בני הדור ה-1.5 שהחליטו לחזור לרוסיה בשנים האחרונות, לאחר שנעדרו ממנה במשך למעלה מעשרים שנים, ונבחנה השתלבותם שם. מודל תיווך ממותן מצא שבקרב אוכלוסיית המהגרים שנשארה בישראל, זהות אתנית מורכבת מנבאת השתלבות אובייקטיבית וסובייקטיבית, שמנבאת בתורה, באופן שלילי, כוונות עזיבה. קשרים אלו לא נמצאו בקרב אלו שחזרו לרוסיה. מכאן, שלאימוץ זהות אתנית מורכבת תפקיד חשוב בכוונתו של המהגר להישאר במדינת היעד, וזאת בתיווך השתלבות אובייקטיבית וסובייקטיבית. ייתכן שגיבוש זהות אתנית מורכבת היא אסטרטגיה יעילה עבור מהגרים שחוו הגירה מורכבת, אך לא עבור אלו שעברו תהליך הגירה פחות מאתגר.

מילות מפתח: דור 1.5 בהגירה, השתלבות, חזרה לארץ המוצא, זהות אתנית מורכבת, פרמטרים סובייקטיביים ואובייקטיביים להשתלבות

מבוא

מדינת ישראל קולטת הגירה מיום היווסדה, ובמרוצת השנים היו כמה גלי עלייה מרכזיים. גל עלייה בולט במיוחד הוא גל העלייה ממדינות ברית המועצות לשעבר, לאחר התפרקותה בתחילת שנות התשעים במאה העשרים. בגל עלייה זה הגיעו לישראל קרוב למיליון מהגרים, אשר היו בעלי מאפיינים שונים מאלו של תושבי הארץ, למשל, רמת ההשכלה, מקצוע, ורמת דתיות (Remennick, 2020; Getta, 2020; Ben-Rafael & Pares, 2015). (2012).

בקרב אוכלוסייה זו קיימת תת-אוכלוסייה מיוחדת של מהגרים שמכונה אוכלוסיית בני הדור ה-1.5. מהגרים אלו הגיעו לארץ זרה בילדותם המאוחרת או בגיל ההתבגרות (Remennick & Prashizky, 2019; Prashizky, 2019). המהגרים מקבוצה זו היגרו לעיתים בניגוד לרצונם, ועזבו את כל מה שהכירו, תוך כדי קטיעה של תהליך גיבוש הזהות שלהם. למעשה, הוריהם קיבלו את ההחלטה להגר כאשר הנער היה בעיצומו של גיל ההתבגרות ותהליך גיבוש הזהות. הנער או הנערה נאלצו להגר למדינה שונה תרבותית מזו שהכירו, בעלת שפה שונה וקודים התנהגותיים שונים, ולכן ההשתלבותם הייתה מורכבת יחסית (Ben-Rafael & Pares, 2015; Remennick, 2007; Getta, 2020). לכן, אין זה מפתיע שישנם מחקרים המוצאים שגם כיום, כ-25 שנים לאחר ההגירה, מידת השתלבותם של אותם מהגרים בישראל לעיתים נמוכה יחסית (Remennick & Prashizky, 2019). יתרה מזאת, נמצא שרבים מהם בוחרים להגר מישראל (חנין ואחרים, 2011; Moshkin, 2019; Brym et al., 2020).

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 48% מהמהגרים מישראל הם מהגרים ממדינות ברית המועצות לשעבר. רובם משכילים וצעירים שאינם מצליחים לממש את הפוטנציאל שלהם בישראל. בהשוואה לישראל, מרבית המהגרים מברית המועצות שהיגרו לקנדה, ארצות הברית ואוסטרליה דווקא הצליחו עם הזמן להתקדם בסולם החברתי-כלכלי (פיליפוב, 2008; Brym et al., 2020; Moshkin, 2019). מספר מחקרים ראשוניים מציעים שאחת האסטרטגיות שאוכלוסיית בני דור ה-1.5 בישראל מגבשת כדי להתמודד עם המצוקות שהיא חווה היא פיתוח זהות אתנית מורכבת, זהות של "פה" ו"שם", למשל אימוץ זהות רוסית וזהות ישראלית חזקה במקביל.

בשנים האחרונות המחקר בתחום ההגירה מגלה עניין גובר באופן שבו זהותו של המהגר קשורה למידת השתלבותו בארץ הקולטת. התפתח אף פולמוס בספרות המחקרית בנוגע לתרומתה של אסטרטגיית פיתוח זהות מורכבת. יש הטוענים שאימוץ זהות שכזו איננה אסטרטגיה יעילה, ועל המהגר להיטמע במדינה החדשה (Essex, 2001), ומנגד אחרים טוענים שזהות אתנית מורכבת דווקא תורמת להשתלבותו של המהגר, לרווחתו הנפשית ולהחלטתו להישאר במדינה (Bommes, 2005). המחקר הנוכחי בוחן את הקשר שבין גיבוש זהות אתנית מורכבת, לבין הכוונה להישאר במדינה או להגר ממנה, ובוחן את תפקיד ההשתלבות האובייקטיבית והסובייקטיבית בתהליך.

גיבוש זהות אתנית מורכבת בקרב בני דור ה-1.5

יצירת זהות אישית היא המשימה העיקרית בגיל ההתבגרות, והיא נבנית בתהליך של אינטראקציה מתמשכת ודינמית בין העצמי לאחרים, מתוך שאיפה לחוש שייכות ולבנות דימוי עצמי חיובי ודימוי קבוצתי חיובי (לרנר, 2000; מירסקי, 1996; Marcia, 1980). מהגרים שהיגרו בעיצומו של גיל ההתבגרות עשויים לחוות גדיעה של

תהליך זה. המהגר בן דור ה-1.5 עובר בעקבות ההגירה, תהליך המתחיל בזהות אתנית מבולבלת, ממשיך בחקירה אינטנסיבית, כשבסופה הוא מגבש זהות אתנית (Remennick, 2003a). חלק מהמהגרים בני הדור ה-1.5 הנמצאים בתהליך של בניית הזהות נתקלים בתכנים חברתיים שונים ומנוגדים, אשר בתוכם הם מנסים לשלב את ה"פה" וה"שם" אל תוך המשמעות של "אני-עצמי". כלומר, המהגרים בני הדור ה-1.5 בונים את ה"אני העצמי" שלהם בתוך תכנים וקודים חברתיים שונים ולעיתים מנוגדים לאלו שהכירו (Lev Ari, 2008). על מנת להשתלב, הם בוחרים באסטרטגיות גיבוש זהות שונות.

בני הדור ה-1.5 שהיגרו מברית המועצות לשעבר לישראל הם אוכלוסייה קלאסית לבחינת תפקיד הזהות האתנית המורכבת בהשתלבות. ראשית, מדובר באוכלוסייה גדולה מאוד, המונה מאות אלפים. זאת אוכלוסייה מגוונת, אשר בחלקה זנחה את הזהות של מדינת המקור ואימצה את זהות מדינת היעד; חלקה משמר את זהות מדינת המקור וממעט להזדהות עם מדינת היעד; וחלקה בחר לאמץ כמה זהויות בו-זמנית. כמו כן, לאוכלוסייה זו קל יחסית להגר שנית, שכן זו אוכלוסייה משכילה ומרוששת, ולכן ניתן לבחון אם גיבוש זהותם קשור למידה שבה הם מתכוונים להגר פעם נוספת.

אוכלוסיית המהגרים בני הדור ה-1.5 היא אוכלוסייה שמקבלת תשומת לב מחקרית הולכת וגוברת בשנים האחרונות, מכיוון שחוקרי הגירה וסוציולוגיים מבינים שזוהי אוכלוסייה בעלת מאפיינים מיוחדים הדורשת יחס שונה (Elias & Kemp, 2010; Elias & Lemish, 2008, 2010, 2012; Gold, 2002; Lev Ari, 2008; Niznik, 2003, 2013; Zubida, et al., 2013; Remennick, 2003a; 2005, 2008). מחקרים על אוכלוסייה זו מוצאים שהחוויות הסוציו-תרבותיות והפסיכולוגיות של קבוצה זו ייחודיות, בהיותם מתמודדים עם קשיים בהשתלבות בבית הספר, בחוויות החברתיות ובהשתייכות לקבוצת הנוער המקומית, בהסתגלות לנומרות ולערכים של הארץ החדשה, ביחסים תוך משפחתיים עם הוריהם, ובבנייה ובהגדרה של זהותם.

גם בישראל אוכלוסייה זו חוותה קשיים (Moshkin, 2019; Prashizky, 2019; Remennick & Prashizky, 2019). חלק מהצעירים, שהיגרו לישראל מברית המועצות לשעבר בילדותם המאוחרת, התקשו ללמוד עברית (Niznik, 2002), וחלקם אף התקשו להסתגל לבתי הספר ולתרבות החברתית בישראל (פלדחי, 2012; Remennick, 2003a; Remennick & Prashizky, 2019). הקושי קיבל משנה תוקף מפני שהחברה הישראלית מעדיפה אינטגרציה או אפילו אסימילציה של המהגרים לתוך החברה (Ben-Rafael, 1996). בעקבות הקשיים שחוו בשנים הראשונות שלהם בישראל, ילדים ובני נוער רבים יחסית שהיגרו מברית המועצות לשעבר נתקלו בבעיות למידה, הישגיהם בבית הספר היו לעיתים נמוכים והתנהגותם במקרים מסוימים אף הייתה אלימה (Elias & Kemp, 2010; Niznik, 2002). כמו כן, לחלק מבני הנוער דוברי רוסית היו בשנים הראשונות שלהם בישראל קשרים חברתיים מועטים עם ילידי ישראל. תחת זאת, חלקם נטו ליצור קבוצות חברתיות של מהגרים כמותם, הן בתוך בית הספר והן מחוצה לו. גם בבגרותם, במקרים מסוימים המהגרים בני דור ה-1.5 מתקשים למצוא עבודה ראויה בשוק העבודה המקומי, במיוחד במקצועות הניהול ובתעשיית ההיי-טק. חלקם אף חוזרים לרוסיה כדי להשתלב בעבודה מתגמלת (Remennick, 2013), או מהגרים מישראל למדינות אחרות כמו קנדה וארצות הברית (Hou & Yan, 2020; Moshkin, 2019; Brym et al., 2020). ייתכן שאלו שנשארו בישראל מפתחים זהות מיוחדת כדי להתמודד עם הקשיים שתוארו, זהות המורכבת למעשה מכמה זהויות (פלדחי, 2012; Prashizky, 2019; Remennick, 2007; Remennick & Prashizky, 2019).

אחד החוקרים החשובים ביותר בתחום ההגירה וזהות הוא ברי שטען (Berry, 1990, 2006) שמהגר עשוי לנקוט באסטרטגיות שונות בתגובה לתרבות הדומיננטית החדשה, תוך זיהוי שלא כל המהגרים רוצים להידמות

אליה. ארבע האסטרטגיות לפי המודל של ברי הן: 1. אסימילציה – אשר שמה דגש על אינטראקציות חיוביות עם החברה הקולטת, ולא על שמירת הזהות התרבותית המקורית. 2. ספרציה – המערבת שמירה על התרבות המקורית, תוך הימנעות מאינטראקציה עם אנשים בחברה החדשה. 3. אינטגרציה – המייצגת רצון לשמר את התרבות המקורית ובד-בבד שומרת על אינטראקציה חיובית עם המדינה הקולטת. 4. שוליות – המשקפת החלטה של הפרט לא לשמר את התרבות המקורית אך גם לא לאמץ את התרבות החדשה (Berry, 2006). בשנים האחרונות התפתח דפוס נוסף של אקולטורציה, ושמו אינטגרציה סלקטיבית. בדומה לאינטגרציה, בתהליך זה המהגר שומר על תרבות המוצא ובו זמנית רוכש את הקודים התרבותיים של הארץ החדשה, אך הוא רוכש אותם באופן סלקטיבי, תוך בחירה מה יעזור לו במידה הטובה ביותר להשתלב בחברה החדשה (ליסציה, 2008). העבודה הנוכחית מבקשת לבחון אם אסטרטגיה זו יעילה עבור המקרה של בני דור ה-1.5 להגירה.

חלק מהמהגרים בני הדור ה-1.5 שואפים להסתגל במהירות לחברה המקומית, ולכן הם מתרחקים מתרבות ארץ המוצא שלהם על כל מאפייניה (Prashizky, 2019; Remennick & Prashizky, 2019). גם בישראל בשנות התשעים במאה הקודמת, לעיתים היה על המהגרים המתבגרים לחץ רשמי ובלתי רשמי לזנוח את הזהות הרוסית, ולאמץ במהרה את הזהות הישראלית. אחת מהגישות הייתה שעל המהגרים לעבור אסימילציה לתוך החברה הישראלית, כלומר, מדיניות זניחת הזהות הישנה. למשל, במקרים מסוימים נאסר על הילדים לדבר ברוסית בבית הספר (Sever, 1999, 2017). מנגד, ההבדלים המשמעותיים בין התרבות הישראלית לרוסית או לתרבות הסובייטית הקשו על בני הנוער המקומיים ועל המהגרים כאחד למצוא שפה משותפת וליצור קשרים ביניהם (Elias & Kemp, 2010). כתוצאה מכך, נולדה בישראל תת-תרבות רוסית שכללה מועדונים לנוער, דיסקו ואטרקציות שונות לנוער רוסי (Remennick & Prashizky, 2015). אך כאשר הגיעו לתחילת שנות העשרים לחייהם, מהגרים רבים מבני דור ה-1.5 החלו לגלות את הצדדים החיוביים והיפים בתרבות המקורית שלהם והתקרבו אליה מחדש, תוך שמירה על זהות ישראלית חזקה (Remennick, 2003a, 2012). בשלב זה של חייהם רבים מיוצאי ברית המועצות לשעבר יוצרים חיים היברידיים המשלבים בין הווי החיים הישראליים להווי החיים הרוסיים (Remennick, 2013). מצד אחד, הם מצליחים להבין את הקודים התרבותיים של החברה הישראלית ויוצרים קשרים, בעיקר אינסטרומנטליים, עם בני נוער ומבוגרים ישראלים. ומצד שני, הקשרים המשמעותיים שלהם הם עדיין עם בני קבוצת המוצא שמספקת להם תמיכה רגשית וחברתית (Remennick & Prashizky, 2015; Rozovsky & Almog, 2011). ממצאים אלה מצביעים על הזהות המורכבת של המהגרים בני הדור ה-1.5 ממדינות ברית המועצות לשעבר.

נשאלת השאלה אם הזהות המורכבת הזו שמפתחים מהגרי הדור ה-1.5 קשורה לטיב ההשתלבות, ואף קשורה באופן שלילי לכוונות עזיבה. מחקר עדכני (Amit, 2018) מוצא שעבור בני הדור ה-1.5 שהיגרו ממדינות ברית המועצות לשעבר לישראל, זהות ישראלית איננה מנבאת כוונות לעזוב את ישראל, אך זהות יהודית מנבאת באופן שלילי כוונות עזיבה. המחקר הנוכחי מבקש לבחון אם אימוץ של כמה זהויות במקביל (למשל, ישראלית, יהודית, רוסית) תורם לטיב ההשתלבות ולכוונה להישאר במדינה הקולטת. העבודה הנוכחית בודקת את תפקיד ההשתלבות בקשר שבין גיבוש זהות מורכבת לבין כוונות עזיבה, ואת תפקידה בתהליך ההשתלבות. כדי להבין לעומק את תפקיד ההשתלבות הוחלט לבחון השתלבות אובייקטיבית (למשל כלכלית) וגם השתלבות סובייקטיבית (למשל תחושת השייכות למדינה).

פרמטרים אובייקטיביים ופרמטרים סובייקטיביים להשתלבות

המדדים האובייקטיביים להשתלבות שנבחנו במחקר הנוכחי הם השתלבות כלכלית, השתלבות חברתית ושימוש בשפת המקום. נראה כי מדד אובייקטיבי להשתלבות, שזוכה לקונצנזוס בספרות הוא השתלבות כלכלית, וזאת לאור השפעתו כגורם מכריע להגירה וכשיקול בהחלטה האם להגר או לא. להיבט זה יש משמעות רבה משום שהצלחה כלכלית מאפשרת השגת משאבים ומעמד, המסייעים בהתאקלמות ובהשתלבות בחברה החדשה ובקבלת זכויות ומשאבים נוספים, שאותם מקבלים תושבי המקום (Chiswick, 1998). פרמטר משמעותי נוסף להשתלבות אובייקטיבית הוא שימוש בשפת המקום. ההנחה היא שככל שהמהגר עושה שימוש רב יותר בשפה המקומית, כך הוא ישתלב טוב יותר. למשל, בקרב מבוגרים שהיגרו מברית המועצות לישראל בשנות התשעים, נמצא קשר חיובי בין שליטה בשפה העברית לבין תחושת שייכות ושביעות רצון מהחיים (Amit & Bar-Lev, 2014). ההיבט השלישי שבחרנו הוא המרכיב החברתי המתבטא בהון החברתי של המהגרים, כלומר ברכישת רשתות חברתיות מקומיות. הון חברתי קשור ליחסים חברתיים תדירים שהפרט או הקבוצה מקיימים, המבוססים על מחויבות הדדית (Bourdieu, 1986) וקשרים חברתיים, ובמיוחד בישראל הם מסייעים למהגר להשיג משאבים (Remennick, 2003b).

בשנים האחרונות החוקרים מדגישים גם את תחושתו הסובייקטיבית של המהגר. נטען שכדי להעריך את השתלבותם של מהגרים בחברה הקולטת, לא די לבחון פרמטרים אובייקטיביים כגון השתלבות בשוק העבודה, פרנסה, בריאות ורשתות חברתיות, אלא יש לבחון גם את תחושותיהם הכוללות של המהגרים באשר להשתלבותם בחברה המארחת (Lester, 2005). לכן, גם המחקר הנוכחי מבקש לבחון עד כמה המהגר בן הדור ה-1.5 בישראל מרגיש באופן סובייקטיבי שהוא משתלב. הפרמטר הראשון שנבחן הוא תחושת השתלבות סובייקטיבית, במילים אחרות בחנו עד כמה המהגר מרגיש שהשתלב בחברה הקולטת. הפרמטר השני שבחנו הוא תחושת השייכות, שכן תחושת שייכות היא הבסיס לשביעות הרצון מהחיים ולהשתלבות של מהגרים (Eccles, 1993; Roeser et al., 1998). למשל, נמצא שכאשר המהגר אינו מרגיש שייך למקום, הוא חרד יותר, חש בדידות וניכור, וההישגים הלימודיים שלו נמוכים יותר (Osterman, 2000). הפרמטר הסובייקטיבי השלישי שבחנו היה תחושת שינוי חיובי בחיים בעקבות ההגירה. למעשה, המדד בוחן עד כמה המהגר חש שחייו השתנו לטובה בעקבות ההגירה, שכן זו המטרה העיקרית של הגירה. מחקרים רבים מוצאים שתחושת השתלבות נמוכה, הן אובייקטיבית והן סובייקטיבית, קשורות באופן חיובי לכוונתו של המהגר להגר פעם נוספת מהמדינה שבה הוא חי.

חזרה לארץ המוצא

בשנים האחרונות התפרסמו מחקרים מעניינים השופכים מעט אור על תופעת החזרה של מהגרים לארצות מוצאם (Return migration). למשל, דה-האס ופוקמה (De Haas & Fokkema, 2011) מוצאים שמערכת הסיבות והגורמים למחשבה על חזרה לארץ המוצא היא מורכבת ומעורבת. הם מוצאים שהשתלבות תרבותית ורמת השכלה קשורים באופן שלילי לכוונות חזרה, ומנגד קשרים עם מדינת המוצא קשורים באופן חיובי לכוונות החזרה. כמו כן, נמצא שההשתלבות החברתית של המהגרים בתוך חברת התושבים המקומיים והמצב הכלכלי של הארץ הקולטת, עשויים להשפיע על החלטתם אם להישאר או לחזור לארץ המוצא (Klinthäll, 2003; Reyes, 1997).

כשמונים אלף מהגרים מברית המועצות לשעבר, שהיגרו לישראל בשנות התשעים עד לאמצע שנות האלפיים, היגרו ממנה. הם מהווים כמחצית מכלל המהגרים שהיגרו לישראל. יתרה מזאת, בשנים האחרונות כל אדם שני המהגר מישראל משתייך למגזר ה"רוסי" (חנין ואחרים, 2011). במחקר אורך (Remennick, 2013) נמצא כי 61% ממהגרי הדור ה-1.5 שקלו לחזור למדינות המוצא, ושליש מהם אכן היגר בסופו של דבר מישראל לרוסיה. במחקר נוסף נמצא שכמחצית מהמהגרים בקבוצה זו שוקלים ברצינות להגר מישראל, ורק כרבע מהם מביעים את רצונם להישאר בישראל. בקרב בני הדור ה-1.5 נשקלת האפשרות לעזוב את ישראל בשיעור גבוה לעומת קבוצות גיל אחרות (חנין ואחרים, 2011).

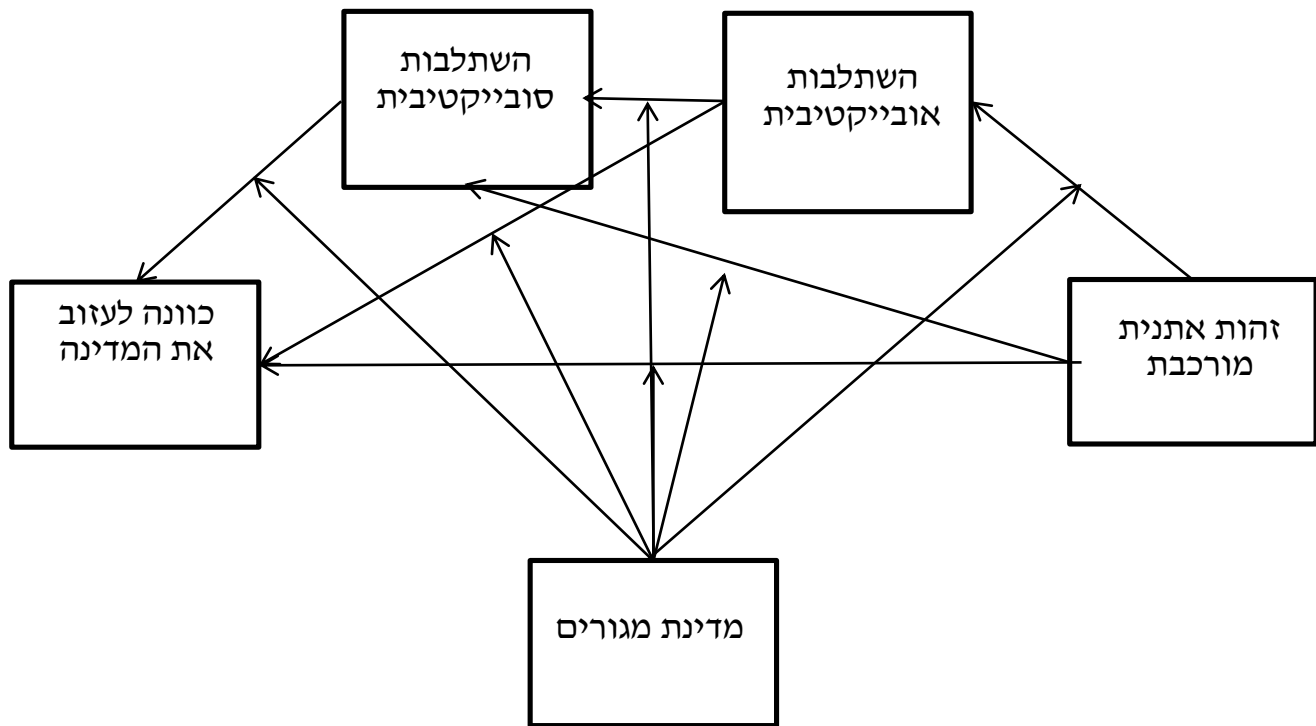
חזרה לרוסיה היא אפשרות מעשית למהגרי הדור ה-1.5 לאחר שכבר רכשו השכלה, משום שאזרחיה המשכילים של רוסיה, נהנים מרמת חיים גבוהה יחסית. שוק העבודה ברוסיה גמיש, הסקטור הציבורי קטן, ובכלכלת השוק יש תחרות על צעירים משכילים ומוכשרים, אשר כתוצאה מכך נהנים משכר גבוה ומתשלום מס בשיעורים נמוכים יחסית. אך הגירה שנייה היא אינה המצב האידאלי: היא מסמלת שבר בחלומותיו של המהגר, שקיווה והאמין שיצליח במדינה שאליה הוא היגר. הגירה שנייה לעיתים מטלטלת, בעיקר כאשר ישנה משפחה וילדים בתמונה. גם המדינה שאותה המהגר עוזב מפסידה, משום שהמהגרים הם בדרך כלל משכילים יחסית ומיומנים (Gandal et al., 2004).

העבודה הנוכחית מבקשת לבחון את טיב ההשתלבות ואת כוונות העזיבה של מהגרי בני הדור ה-1.5 שנשארו בישראל, להבין את המכניזם העומד בבסיס התופעה, ובפרט את התפקיד של גיבוש הזהות בתהליך ההגירה. רבים מאוכלוסיית בני הדור ה-1.5 מפתחים זהות של "פה ושם", ומאמצים זהות גם של מדינת המקור וגם של מדינת היעד. המחקר הנוכחי מבקש לבחון אם אפשר לנבא את כוונת העזיבה באמצעות זהות אתנית מורכבת, ומהו הקשר בין רכישת זהות אתנית מורכבת לבין השתלבות אובייקטיבית וסובייקטיבית. בנוסף, המחקר בוחן משתנים אלו (זהות מורכבת, השתלבות, וכוונות עזיבה) בקרב בני הדור ה-1.5 שחזרו למדינת המוצא. למעשה, קבוצת החוזרים לרוסיה עוברת תהליך חיברות וגיבוש זהות בפעם השלישית: בפעם הראשונה הם התבגרו בברית המועצות, בפעם השנייה - בישראל, ובפעם השלישית - שוב ברוסיה. קבוצת החוזרים לרוסיה נדגמה משתי סיבות עיקריות: 1. השוואה לקבוצת המהגרים שנשארה בישראל. אנו מתייחסות לקבוצת הנשארים בישראל כקבוצה שעברה תהליך של הגירה מורכבת יחסית (הגירה בעיצומו של גיל ההתבגרות למדינה חדשה בעלת שפה ותרבות שונה). מנגד, אנו מתייחסות לקבוצה של החוזרים לרוסיה כמהגרים שעברו תהליך הגירה פחות מורכב (הגירה למדינה שבה השפה והתרבות מוכרות ולאחר שהתגבשה זהותם). 2. הסיבה השנייה היא לבחון אם אלו שהיגרו בחזרה לרוסיה השתלבו בה, ואם הגירה חזרה לרוסיה מהווה אפשרות אמיתית לבני הדור ה-1.5 להגירה.

נוכל לשער שזהות אתנית מורכבת מנבאת השתלבות אובייקטיבית והשתלבות סובייקטיבית, שמנבאות בתורן באופן שלילי כוונות עזיבה. כמו כן, אפשר לשער שהשתלבות אובייקטיבית מנבאת השתלבות סובייקטיבית. עוד אנו משערות כי ההשתלבות האובייקטיבית וההשתלבות הסובייקטיבית (במדינת המוצא) של אלו שחזרו למדינת המוצא תהיה טובה מזו של אלו שנשארו במדינת היעד, ולכן הזהות האתנית של אלו שחזרו למדינת המוצא תהיה פחות מורכבת מזו של אלו שנשארו במדינת היעד, שכן אלו שחזרו למדינת המוצא אינם זקוקים עוד לזהות אתנית מורכבת. ההסתגלות חזרה למדינת המוצא צפויה להיות קלה יותר לעומת ההסתגלות במדינת היעד מסיבות אובייקטיביות, כגון שפה והיכרות עם התרבות הקולטת. לבסוף, אנו משערות שהקשרים שבין זהות אתנית מורכבת לבין השתלבות ולבין כוונות עזיבה יהיו חלשים יותר בקרב אלו

שחזרו למדינת המוצא, מפני שפחות סביר שירצו להגר בפעם השלישית. את סיכום ההשערות ואת מודל המחקר נוכל לראות בתרשים מספר 1.

תרשים מספר 1: מודל המחקר

שיטה

משתתפים. במחקר השתתפו 350 מהגרים אשר היגרו לישראל בגילים שונים מברית המועצות לשעבר בשנות התשעים. מתוכם נכללו במדגם הסופי 254 מהגרים (59% נשים) שענו על קריטריון ההכללה: היגרו עם הוריהם לישראל כאשר היו בני 11-19¹. 146 מביניהם נשארו בישראל ו-108 חזרו לרוסיה. המהגרים שחזרו לרוסיה גרו בעת המחקר בעיקר במוסקבה, מכיוון ששם מרוכזת קהילה גדולה ומגובשת של ישראלים לשעבר, ואליה הייתה נגישות יחסית טובה. נוסף על כך, מוסקבה נחשבת לעיר שקשה להשתלב בה, למשל בגלל יוקר המחיה (Kurichev & Kuricheva, 2018), לכן היה עניין מיוחד בקבוצה זו ובאופן שבה היא משתלבת במוסקבה. המהגרים שנשארו בישראל נדגמו באמצעות מדגם נוחות וכדור שלג. החלטנו שלא לשאול את המשתתפים במחקר אם הם יהודים לפי ההלכה, ובמקום זאת העדפנו לשאול עד כמה הם מרגישים יהודים

¹ אין הסכמה מלאה בספרות לגבי מהו הגיל שבו היגרו בני הדור ה-1.5. רוב המחקרים כוללים בקבוצה זו מהגרים שהיגרו בגיל ההתבגרות ובגיל "בית ספר" (Remennick & Prashizky, 2019). לכן החלטנו לכלול במדגם את אלו שהיגרו בגיל העשרה בלבד.

גיבוש זהות אתנית מורכבת, השתלבות וכוונות עזיבה בקרב בני הדור ה-1.5 מברית המועצות לשעבר

(כחלק מבחינת הזהות, כפי שמפורט בהמשך). מאפייני המהגרים שנשארו בישראל ומאפייני המהגרים שחזרו לרוסיה, מוצגים בלוח מספר 1.

לוח מספר 1: השוואה בין מאפיינים דמוגרפיים רציפים של המהגרים שנשארו בישראל ושל אלו שחזרו לרוסיה: מבחן t בין ממוצעים

משתנה	מהגרים שנשארו במדינת היעד	מהגרים שחזרו למדינת המוצא	t	p
גיל	39.20	39.79	1.01	.31
גיל הגירה למדינת היעד	14.40	13.98	1.28	.20
מספר ילדים	2.14	1.61	5.45	.00
שנות חיים במדינת היעד	24.80	17.02	13.91	.00

כלים

1. שאלון זהות אתנית מורכבת. בחלק זה, הנלקח מתוך שאלון רחב יותר שפיתח לשם (2009), המהגר התבקש לדרג בסולם ליקרט בן 5 דרגות (1="לא מזדהה כלל"; 5="מזדהה מאוד"), באיזו מידה הוא מזדהה עם חמש זהויות: ישראלית, יהודית, רוסית, אירופית ועולה חדש. ככל שהמהגר מדרג גבוה יותר את הזהויות, כך הוא מוגדר כבעל זהות אתנית מורכבת רבה יותר. במילים אחרות, ציון גבוה בשאלון משמעו אימוץ של מספר רב יותר של זהויות. לכלי נמצאה במחקר הנוכחי מהימנות מתקבלת ($\alpha=.61$).

2. שאלון השתלבות אובייקטיבית. שאלון זה חובר על ידי מחברות המחקר, והוא כלל מספר מדדי משנה: א. שימוש בשפה: חלק זה כולל חמישה היגדים שבו נדרש המהגר לדרג עד כמה הוא משתמש בשפה המקומית (עברית או רוסית) כאשר הוא מדבר עם הוריו, ילדיו, חבריו, עמיתיו ושכניו, בסולם ליקרט הנע בין 1 ("רק עברית") לבין 5 ("רק רוסית"). ההיגדים עברו היפוך עבור קבוצת המהגרים שנשארה בישראל, כך שציון גבוה יותר במשתנה זה משמעו שימוש רב יותר בשפה המקומית. לכלי זה נמצאה במחקר הנוכחי מהימנות פנימית, מסוג אלפא של קרונבאך, טובה מאוד ($\alpha=.87$). ב. השתלבות חברתית: חלק זה בוחן עד כמה למהגר ישנם חברים ילידי המקום. בחלק זה נשאלו המהגרים כמה מחבריהם נולדו במדינות ברית המועצות לשעבר וכמה בישראל, וכמה חברים יש להם בסך הכול. כך חושב משתנה המהווה את היחס שבין החברים ילידי ישראל ובין כל החברים של המהגר. הציון של משתנה זה נע בין 0 (אין למהגר בכלל חברים ילידי המקום) ל-100 (כל חבריו של המהגר ילידי המקום). ג. השתלבות כלכלית: חלק זה בוחן עד כמה המהגר השתלב כלכלית בישראל או ברוסיה. בחלק זה נשאלו המהגרים מהי ההכנסה הממוצעת של משפחתם בהשוואה לממוצע במקום מגוריהם (15,500 ₪ נטו בישראל ו-3,000\$ במוסקבה). שלושת החלקים של השאלון עברו תקנון, מפני שכל

אחד מהם נמדד בסולם מדידה שונה, וחושב ציון השתלבות אובייקטיבית שהוא הציון הממוצע של שלושת המשתנים המתוקננים. השאלונים אוחדו כדי לספק תמונה רחבה לגבי ההשתלבות האובייקטיבית של המהגר, מבחינת שימוש בשפה, השתלבות חברתית והשתלבות כלכלית. לשאלון הכולל נמצאה מהימנות, מסוג אלפא של קרונבאך, גבוהה ($\alpha=.80$).

3. שאלון השתלבות סובייקטיבית. גם חלק זה כלל כמה מדדים: א. שאלון השתלבות סובייקטיבית: גם שאלון זה חובר במיוחד לצורך מחקר זה והוא כולל 10 היגדים. על המהגרים היה לסמן עד כמה הם מסכימים עם כל פריט בסולם בן 5 דרגות (1="בכלל לא"; 5="במידה רבה מאוד"). דוגמה לפריט: "חשוב לי שילדי יישארו במדינת ישראל/רוסיה ויקימו את הבית שלהם פה". ציון גבוה בשאלון זה משמעו השתלבות טובה. לכלי זה נמצאה מהימנות פנימית, מסוג אלפא של קרונבאך, גבוהה מאוד ($\alpha=.93$). ב. שאלון שייכות: במחקר הנוכחי נעשה שימוש בשאלון מקוצר ומותאם על בסיס התיאוריה של מקמילן וצ'ביס (McMillan & Chavis, 1986) במטרה למדוד שייכות לישראל או לרוסיה, בהתאם למקום המגורים הנוכחי. במחקר הנוכחי נבחרו 9 פריטים, והמהגרים התבקשו לסמן עד כמה הם מסכימים עם כל פריט בסולם בן 5 דרגות (1="בכלל לא"; 5="במידה רבה מאוד"). דוגמה לפריט: "חשוב לי להיות חלק מהחברה הישראלית/הרוסית". ציון גבוה בשאלון זה משמעו תחושת שייכות גבוהה יותר. לכלי נמצאה במחקר הנוכחי מהימנות פנימית, מסוג אלפא של קרונבאך, גבוהה מאוד ($\alpha=.91$). ג. שינוי חיובי או שלילי בעקבות ההגירה לישראל: גם שאלון זה חובר במיוחד למחקר הנוכחי. חלק זה כלל 10 היגדים, בסולם הנע בין 1 ("השתנה מאוד לרעה") ל-5 ("השתנה מאוד לטובה"), הבוחנים עד כמה לדעתו השתנה מצבו של המהגר לטובה או לרעה מאז היגר לישראל או בחזרה לרוסיה בממדים שונים. למשל, "בילוי ופנאי" ו"מצב בריאותי". למשתנה זה, המודד שינוי חיובי בעקבות ההגירה האחרונה, נמצאה מהימנות פנימית, מסוג אלפא של קרונבאך, גבוהה ביותר ($\alpha=.98$). גם שלושת החלקים של שאלון זה עברו תקנון, כיוון שהם נמדדו בסולם מדידה שונה, וחושב ציון השתלבות סובייקטיבית שהוא ממוצע המורכב משלושת המשתנים המתוקננים. גם הפעם, נבנה ציון אחיד על מנת לספק תמונה מלאה של ההשתלבות על כל גווניה. לשאלון המאוחד נמצאה מהימנות פנימית, מסוג אלפא של קרונבאך, גבוהה ביותר ($\alpha=.96$).

4. כוונות הגירה. שאלון זה חובר במיוחד לצורך מחקר זה כדי למדוד את כוונת ההגירה. משתנה "הכוונה להגר" חושב על בסיס שלושה היגדים: (1) "האם לדעתך תישאר לגור בישראל/ברוסיה?" (היגד שעבר היפוך); (2) "האם קורה שאתה חושב על עזיבת הארץ/את רוסיה או חשבת על זה בעבר?"; (3) "אם חשבת בעבר על עזיבת הארץ/את רוסיה, עד כמה חשבת על כך בריצונות?". ציון גבוה בשאלון זה משמעו רצון רב יותר להגר. למשתנה נמצאה מהימנות פנימית, מסוג אלפא של קרונבאך, מתקבלת ($\alpha=.67$).

הליך

השאלונים עברו מהגרים שנשארו בישראל הופצו באמצעות קישור לשאלון מקוון או באמצעות שאלון דף ועיפון שהועבר למכרים, עמיתים, שכנים וחברים לספסל הלימודים של המחברת הראשונה, העונים על הקריטריון: מהגרים שהיגרו לישראל בגיל ההתבגרות עם הוריהם ולא קיבלו בעצמם את ההחלטה להגר. אלו התבקשו למלא את השאלון ולהעביר את הקישור או את השאלון הפיזי הלאה בשיטת כדור השלג. כמו כן

גיבוש זהות אתנית מורכבת, השתלבות וכוונות עזיבה בקרב בני הדור ה-1.5 מברית המועצות לשעבר

הקישור לשאלון פורסם בעמודי Facebook שונים. לכל המשתתפים הובהר שהשאלון אנונימי לחלוטין. השאלונים המקוונים הועברו בפלטפורמה מקוונת (Google Forms). כשני שלישים מהשאלונים התקבלו באמצעות פלטפורמה זו, ושאר השאלונים התקבלו בגרסת דף ועיפון. השאלונים המקוונים התקבלו בין מאי לנובמבר 2017. שאלוני דף ועיפון נאספו בתקופה המקבילה.

לצורך איסוף הנתונים מרוסיה, פנתה המחברת הראשונה לאיש קשר בקהילת הישראלים במוסקבה שברוסיה, ונענתה בחיוב לגבי העזרה באיסוף הנתונים. גם כאן יושמה שיטת כדור השלג, ובמאי 2017 איש הקשר העביר לחוקרת מספרי טלפון של מהגרים בני הדור ה-1.5 שחזרו לרוסיה לאחר שהיגרו לישראל בנערותם, וחיו בה כ-25 שנה. כמו כן, אותרו מהגרים נוספים שחזרו לרוסיה באמצעות קהילת הישראלים השבים למוסקבה (www.israelim.ru). השאלונים נשלחו למשיבים באמצעות הדוא"ל ובקבוצות "WhatsApp", "Facebook", "Odnoklassniki", ו"Twitter". השאלונים נבנו בפלטפורמה מקוונת (Google Forms) לאחר שתורגמו לרוסית. מענים לשאלון המקוון ברוסית התקבלו בין מאי לאוגוסט 2017.

ממצאים

בפרק זה נציג תחילה מתאמים בין משתני המחקר, לאחר מכן נציג הבדלים בין הקבוצות במשתני המחקר, ולבסוף נציג את בחינת מודל המחקר. משום שישנם הבדלים אינהרנטיים בין שתי קבוצות המחקר (אלו שנשארו בישראל ואלו שחזרו לרוסיה), הוחלט להציג את הקשרים בנפרד.

על מנת לחשב את הציונים של המדד האובייקטיבי והמדד הסובייקטיבי, המדדים המרכיבים אותם עברו תקנון, שכן חלקם לא נמדדו באותו הסולם. בלוח מספר 2 אנו מציגות מתאמים בין משתני המחקר לבין עצמם ולבין משתנים דמוגרפיים נבחרים, בקרב אלו שנשארו במדינת היעד, ובלוח מספר 3 אנו מציגות את אותם הקשרים בקרב אלו שחזרו למדינת המוצא.

לוח מספר 2: מתאמים בין משתני המחקר בקרב מהגרים שנשארו במדינת היעד

משתנה	1	2	3	4	5	6	7
1. מגדר [†]	-	-	-	-	-	-	-
2. גיל	-0.07	-	-	-	-	-	-
3. גיל ההגירה	0.10	0.44***	-	-	-	-	-
4. זהות אתנית מורכבת	0.10	0.01	-0.02	-	-	-	-
5. השתלבות אובייקטיבית	-0.15	-0.05	-0.26**	0.18*	-	-	-
6. השתלבות סובייקטיבית	-0.02	-0.17*	-0.26**	0.39**	0.59***	-	-
7. כוונות הגירה נוספת	-0.15	0.15	0.05	-0.16	-0.34***	-0.53***	-

הערה: $n = 146$; *** = $p < .001$; ** = $p < .01$; * = $p < .05$; [†] = קידוד דמה (1 = גבר; 2 = אישה)

כפי שרואים בלוח מספר 2, מצאנו שבקרב אלו שנשארו במדינת היעד, זהות אתנית מורכבת קשורה באופן חיובי להשתלבות אובייקטיבית ולהשתלבות סובייקטיבית, אך אינה קשורה לכוונות עזיבה. עוד מצאנו קשרים חזקים יחסית בין השתלבות אובייקטיבית להשתלבות סובייקטיבית, וקשרים שליליים בין השתלבות אובייקטיבית והשתלבות סובייקטיבית לבין כוונות עזיבה.

לוח מספר 3: מתאמים בין משתני המחקר המקובצים בקרב מהגרים שחזרו למדינת המוצא

משתנה	1	2	3	4	5	6	7
1. מגדר [†]	-	-	-	-	-	-	-
2. גיל	-0.19	-	-	-	-	-	-
3. גיל הגירה למדינת היעד	-0.14	0.38***	-	-	-	-	-
4. זהות אתנית מורכבת	-0.17	-0.07	0.12	-	-	-	-
5. השתלבות אובייקטיבית	0.00	0.18	-0.10	-0.20***	-	-	-
6. השתלבות סובייקטיבית	-0.08	0.40***	0.03	-0.02	0.51***	-	-
7. כוונות הגירה נוספת	0.04	0.10	0.01	-0.03	-0.29**	-0.43***	-

הערות: $n = 108$; *** = $p < .001$; ** = $p < .01$; * = $p < .05$; [†] = קידוד דמה (1 = גבר; 2 = אישה)

כפי שרואים בלוח מספר 3, מצאנו שבקרב אלו שחזרו למדינת המוצא, זהות אתנית מורכבת קשורה באופן שלילי להשתלבות אובייקטיבית, אך אינה קשורה להשתלבות סובייקטיבית ולכוונות עזיבה. גם כאן נמצאו קשרים חזקים יחסית בין השתלבות אובייקטיבית להשתלבות סובייקטיבית, וקשרים שליליים בין השתלבות אובייקטיבית והשתלבות סובייקטיבית לבין כוונות עזיבה.

עוד שיערנו על הבדלים בין הקבוצות במשתני המחקר: זהות אתנית מורכבת, השתלבות וכוונות עזיבה. את ממוצעי הקבוצות ואת תוצאות מבחני t שהשוו ביניהן אפשר לראות בלוח מספר 4.

לוח מספר 4: הבדלים במשתני המחקר בין אלו שנשארו במדינת היעד לבין אלו שחזרו למדינת המוצא

משתנה	נשארו במדינת היעד		חזרו למדינת המוצא		t	p
	SD	M	SD	M		
זהות אתנית מורכבת ^a	3.31	0.61	2.46	0.60	10.93	<.001
השתלבות אובייקטיבית ^b	-0.40	0.53	0.55	0.54	-13.97	<.001
השתלבות סובייקטיבית ^b	-0.30	0.79	0.40	0.66	-7.48	<.001
כוונות הגירה ^c	2.65	1.04	2.19	0.63	3.99	<.001

גיבוש זהות אתנית מורכבת, השתלבות וכוונות עזיבה בקרב בני הדור ה-1.5 מברית המועצות לשעבר

הערה: $a =$ טווח אפשרי: 1 עד 5; $b =$ משתנה שעבר תקנון (ציון אפס = ממוצע); $c =$ טווח אפשרי: 1 עד 3

כפי שאפשר לראות בלוח מספר 4, וכמו ששוער, הבדלים גדולים יחסית נמצאו בין הקבוצות בכל משתני המחקר. נמצא שאלו שחזרו למדינת המוצא הם בעלי זהות אתנית מורכבת פחות, הם משתלבים טוב יותר - אובייקטיבית וסובייקטיבית - בארץ המוצא, והם בעלי כוונות הגירה נמוכות יותר.

מודל המחקר הניח שההשתלבות מתווכת את הקשר שבין זהות אתנית מורכבת לבין כוונות עזיבה, ושההשתלבות בתורה תנבא כוונות עזיבה. כמו כן, שוער שמדינת המגורים תמתן את הקשרים שיימצאו, כך שהקשר שבין זהות אתנית מורכבת והשתלבות לבין כוונות עזיבה יהיו חזקים יותר בקרב מהגרים שנשארו במדינת היעד. מודל התיווך הממותן (moderated mediation model) נבחן באמצעות השיטה שהציע הייז (Hayes, 2018). מודל זה נבחר משום שהוא מאפשר לבחון אפקטים ישירים ועקיפים, ואת ההשפעה המשולבת של כל אלו על המשתנה התלוי, באופן שמאפשר שליטה על מולטי-קוליניריות, ובכך לבחון את ההשפעה הבלעדית של כל אפקט - ישיר ולא ישיר, ובכל קבוצה בנפרד. כמו כן, מודל זה מאפשר לבחון את ההשפעה של משתנה מתווך אחד על רעהו. כדי לחשב רווח בר-סמך למקדמי הקשר, נעשה שימוש בטכניקת ה-Bootstrapping (באמצעותה נעשתה דגימה מחודשת 5,000 פעמים). אם הטווח העליון והתחתון של המקדם אינו כולל אפס, המקדם נחשב לפי שיטה זו למובהק סטטיסטית (Preacher & Hayes, 2008). מודל התיווך נבחן באמצעות תוסף PROCESS ל-SPSS (Hayes, 2018) ללא משתני בקרה. המודל מצא, כפי ששוער, שקיים תיווך ממותן (95% CI [-0.25, -0.04]). את תוצאות הניתוח נוכל לראות בלוח מספר 5.

לוח מספר 5: אפקטים ישירים, עקיפים וממותנים המנבאים כוונה להגר פעם נוספת

מדינת מגורים	נתיב	אפקט	95% CI
לא מותנה	זהות מורכבת ← כוונה להגר	.10	[-.13, .33]
ישראל	זהות מורכבת ← השת' אוב' ← כוונה להגר	-.01	[-.06, .06]
רוסיה	זהות מורכבת ← השת' אוב' ← כוונה להגר	.02	[-.02, .09]
ישראל	זהות מורכבת ← השת' סוב' ← כוונה להגר	-.28*	[-.46, -.13]
רוסיה	זהות מורכבת ← השת' סוב' ← כוונה להגר	-.04	[-.12, .04]
ישראל	זהות מורכבת ← השת' אוב' ← השת' סוב' ← כוונה להגר	-.10*	[-.20, -.02]
רוסיה	זהות מורכבת ← השת' אוב' ← השת' סוב' ← כוונה להגר	.04	[-.05, .11]

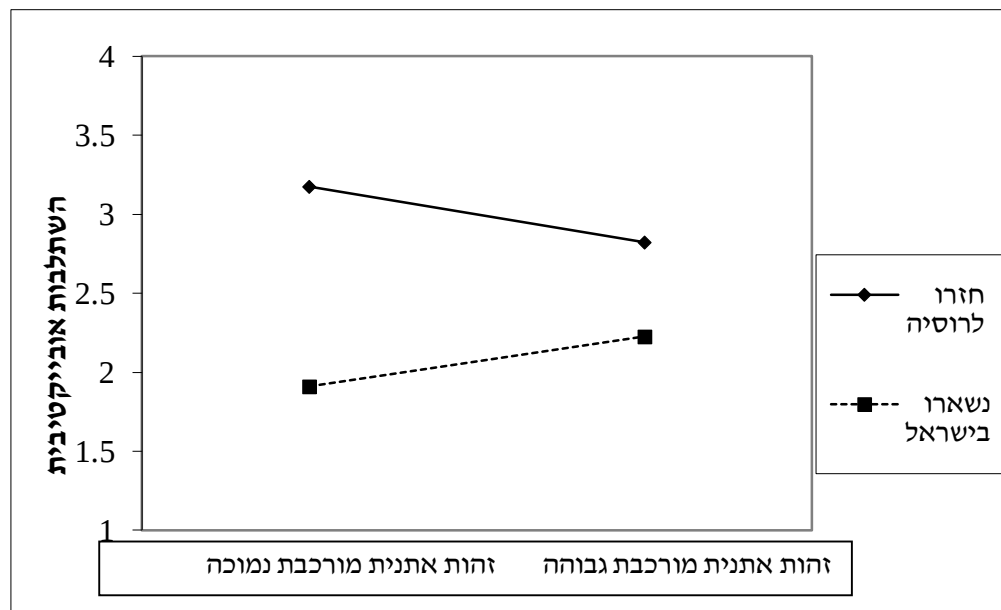
הערה: $N = 249$; רווח בר-סמך חושב באמצעות bootstrapping עם 5,000 חזרות; * = נתיב מובהק; Confidence Interval = CI

פירושן של תוצאות המודל מעלה תמונה מורכבת בקרב שתי אוכלוסיות המחקר. נראה שהזהות האתנית המורכבת פועלת באופן שונה בניבוי השתלבות אובייקטיבית והשתלבות סובייקטיבית וכוונות עזיבה. ראשית, נראה כי זהות אתנית מורכבת אינה מנבאת באופן ישיר כוונות עזיבה, לא בקרב אלו שנשארו במדינת היעד, לא בקרב אלו שחזרו למדינת המוצא, ולא בקרב כלל המדגם. מבחינת נתיבים עקיפים נראה כי המסלול:

זהות אתנית מורכבת ← השתלבות אובייקטיבית ← כוונות עזיבה, אינו מובהק בקרב כלל המדגם, וגם לא בקרב כל קבוצה בנפרד. מנגד, המסלול: זהות אתנית מורכבת ← השתלבות סובייקטיבית ← כוונות עזיבה, מובהק בקרב אלו שנשארו במדינת היעד. מכאן שעבור מהגרים שנשארו במדינת היעד, זהות אתנית מורכבת מנבאת באופן חיובי השתלבות סובייקטיבית, שמנבאת בתורה באופן שלילי כוונת עזיבה. כמו כן, מסלול שבו שני משתנים מתווכים נמצא מובהק בקרב אלו שנשארו במדינת היעד: זהות אתנית מורכבת ← השתלבות אובייקטיבית ← השתלבות סובייקטיבית ← כוונות עזיבה. מכאן שבקרב מהגרים שנשארו במדינת היעד, זהות אתנית מורכבת מנבאת באופן חיובי השתלבות אובייקטיבית, שמנבאת בתורה השתלבות סובייקטיבית, שמנבאת בתורה באופן שלילי כוונות עזיבה. מסלול זה אינו מובהק בקרב אלו שחזרו למדינת המוצא.

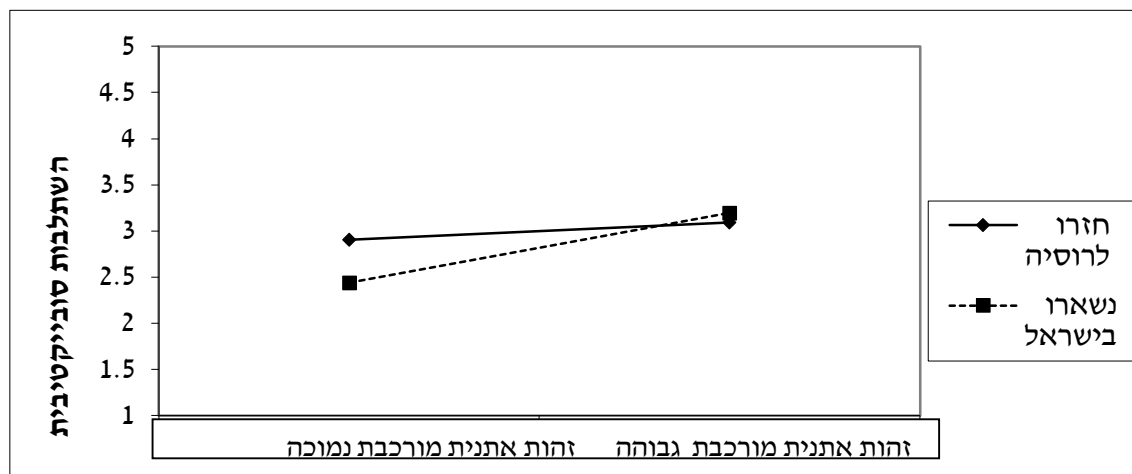
עוד נמצא שזהות אתנית מורכבת מנבאת באופן חיובי השתלבות אובייקטיבית, וקיים אפקט אינטראקציה. ניתוח המשך לפירוק האינטראקציה מצא כי הקשר שבין זהות אתנית מורכבת להשתלבות אובייקטיבית הוא שלילי בקרב המהגרים שחזרו למדינת המוצא ($t=-2.08, p=.04$) וחיובי למהגרים שנשארו במדינת היעד ($t=2.14, p=.03$), כפי שנוכל לראות בתרשים מספר 2, אותו בנינו לפי השיטה המקובלת של אייקן ואחרים (Aiken et al., 1991).

תרשים מספר 2: אינטראקציה בין זהות אתנית מורכבת לבין מדינת מגורים בניבוי השתלבות אובייקטיבית

עוד נמצא כי זהות אתנית מורכבת אינה מנבאת השתלבות סובייקטיבית, אך גם במקרה זה קיים אפקט אינטראקציה המעיד על מיתון. ניתוח המשך לפירוק האינטראקציה מצא כי בעוד קשר זה אינו מובהק בקרב אלו שחזרו למדינת המוצא ($t=0.98, p=.33$), הוא חיובי, חזק יחסית ומובהק עבור אלו שנשארו במדינת היעד ($t=4.58, p<.001$), כפי שאפשר לראות בתרשים מספר 3.

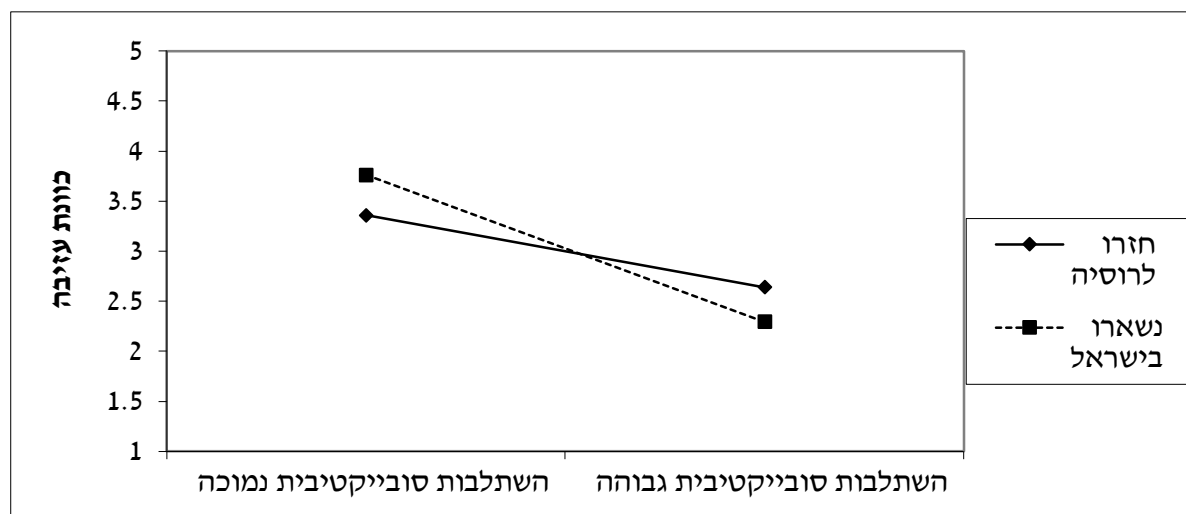
תרשים מס' 3: אינטראקציה בין זהות אתנית מורכבת לבין מדינת מגורים בניבוי השתלבות סובייקטיבית

מתרשים מספר 3 אפשר למעשה ללמוד כי בעוד ההשתלבות הסובייקטיבית בקרב אלו שחזרו למדינת המוצא היא גבוהה, ללא תלות ברמת הזהות האתנית המורכבת, הרי שבקרב אלו שנשארו במדינת היעד, ההשתלבות הסובייקטיבית היא גבוהה, ובלבד שרמת הזהות האתנית המורכבת גבוהה אף היא.

עוד עולה מניתוחי ההמשך, כי השתלבות אובייקטיבית מנבאת באופן חזק יחסית השתלבות סובייקטיבית בעבור שתי האוכלוסיות. השתלבות אובייקטיבית לבדה לא ניבאה כוונת עזיבה, לא בקרב כלל המדגם ולא בקרב כל קבוצה בנפרד. הקשר השלילי שבין השתלבות סובייקטיבית לכוונת עזיבה מובהק בקרב כלל המדגם. כמו כן, נמצא אפקט אינטראקציה בין מדינת מגורים להשתלבות סובייקטיבית בניבוי כוונות עזיבה. נמצא כי קשר זה חזק יותר בקרב אלו שנשארו במדינת היעד ($t=-6.69, p<.001$) לעומת אלו שחזרו למדינת המוצא ($t=-2.72, p=.007$), כפי שנוכר לראות בתרשים מספר 4. תרשים מספר 4 מלמד שתחושת השתלבות סובייקטיבית קשורה בקשר שלילי במיוחד לכוונות העזיבה בקרב מהגרים בני הדור ה-1.5 שנשארו במדינת היעד, בהשוואה למהגרים בני הדור ה-1.5 שחזרו למדינת המוצא.

תרשים מספר 4: אינטראקציה בין השתלבות סובייקטיבית לבין מדינת מגורים בניבוי כוונת עזיבה

דיון

המטרה המרכזית של המחקר הנוכחי הייתה להבין את תפקיד הזהות האתנית המורכבת בהשתלבות אובייקטיבית ובהשתלבות סובייקטיבית ובכוונות עזיבה, בקרב קבוצה המכונה דור 1.5, כ-25 שנה לאחר הגירתם מברית המועצות לשעבר (מדינת המוצא) לישראל (מדינת היעד) בהיותם בני נוער. נמצא שזהות אתנית מורכבת קשורה לכוונת העזיבה הנוספת של המהגר באופן עקיף, דרך השתלבות אובייקטיבית והשתלבות סובייקטיבית. עוד נמצא שזהות אתנית מורכבת קשורה באופן חיובי להשתלבות בקרב אלו שנשארו במדינת היעד, ובאופן שלילי בקרב אלו שחזרו למדינת המוצא, אליה שבו לאחר שחיו במדינת היעד כ-15-20 שנים. באופן לא מפתיע נמצא בכלל המדגם שהשתלבות קשורה באופן שלילי לכוונות עזיבה, קשרים שהיו חזקים יותר בקרב אלו שנשארו במדינת היעד.

המחקר הנוכחי ייחודי בכך שבחן את תפקידה של הזהות האתנית המורכבת בקרב מהגרים שעברו תהליך מורכב יחסית, לאחר שהיגרו לארץ חדשה, שיש בה תרבות ושפה שונות, בעיצומו של גיל ההתבגרות, גיל שבו מתעצבת הזהות. זאת ועוד, מהגרים אלו לא קיבלו את ההחלטה להגר, אלא הוריהם. יתרה מכך, המחקר הנוכחי בוחן את תפקידה של הזהות אתנית המורכבת גם בקרב אוכלוסייה שעברה תהליך הגירה נוסף, פחות מורכב, הגירה לארץ שבה גדלו, שבה הם דוברים את שפת אימם והתרבות מוכרת להם, הגירה לארץ ממנה נעדרו במשך כעשרים שנה. המחקר מסייע ליישב פולמוס מחקרי בין תומכי זהות מורכבת או זהות טראנס-לאומית (Bommes, 2005, 2013) לבין תומכי אסימילציה הטוענים כי זהות אתנית מורכבת אינה רלוונטית וסוברים שהזהות החדשה של המהגר מתחזקת בזמן שהותו בארץ הקולטת, בעוד שהזהות של ארץ המוצא הולכת ונחלשת עם הזמן (Diaz, 2020; Verhaeghe et al., 2020).

משמעותה של זהות אתנית מורכבת היא קיומה של זהות המשלבת בין מספר זהויות שונות - במקרה של המחקר הנוכחי, זהות רוסית, יהודית, ישראלית ועוד. הממצא לפיו שימור הזהות של ארץ המוצא, לצד גיבוש זהות מקומית וזהויות נוספות, היא אסטרטגיית השתלבות יעילה בקרב בני הדור ה-1.5 שנשארו במדינת היעד, מתכתב עם ממצאים עדכניים (De Haas & Fokkema, 2011; De Haas et al., 2015; Dekker & Siegel, 2013). ממצאי המחקר הנוכחי מציעים כי זהות כזו קשורה באופן חיובי להשתלבותו של המהגר בן הדור ה-1.5, שעבר תהליך הגירה מורכב יחסית (הגירה מברית המועצות לישראל בגיל הנערות), אך לא בקרב מהגר שעבר תהליך פחות מורכב, לאחר שחזר למדינה שבה חי בעברו, לאחר שנעדר ממנה כ-15-20 שנים. כמו כן, המחקר הנוכחי בחן זהות אתנית מורכבת באופן סובייקטיבי בלבד (ולכן נמנענו משימוש במונח זהות טראנס-לאומית), שכן המיקוד בעבודה זו היה בתחושתו הסובייקטיבית של המהגר. בנוסף, לא היה טעם לבחון חלק מהמדדים האובייקטיביים של זהות טראנס-לאומית, כמו החזקה בחשבון בנק במדינת המוצא וקיום רשת חברתית במדינת המוצא, מפני שהמשתתפים במחקר הנוכחי היגרו בהיותם קטנים.

ממצאי המחקר הנוכחי מעידים כי שימור הזהות של מדינת המוצא, לצד גיבוש זהות מקומית וזהויות נוספות, היא אסטרטגיית השתלבות יעילה בקרב בני הדור ה-1.5 להגירה. בכך, המחקר מאשש את טענתו של בומס (Bommes, 2005) לפיה בניגוד לאסימילציה - היטמעות מוחלטת בתרבות היעד, זהות מורכבת תורמת להשתלבות. הדבר נכון למהגרים מברית המועצות לשעבר בני הדור ה-1.5 שנשארו בישראל, מהגרים אשר עברו תהליך הגירה מורכב יחסית, שהיגרו למדינה בעלת תרבות ושפה שונות. עבור מהגרים שחזרו

למדינת המוצא, נראה שזהות אתנית מורכבת אינה מנבאת השתלבות, ולעיתים אף מנבאת השתלבות באופן שלילי, ולכן גם הם לא מחזיקים בזהות כזו. נראה אם כן, כי זהות אתנית מורכבת, עבור אלו שחווים תהליך הגירה מורכב פחות – הגירה חזרה למדינת המוצא או למדינה עם תרבות ושפה דומה אינה משרתת פונקציית השתלבות. ממצא זה תורם תרומה משמעותית לדיון בנושא אסימילציה מול זהות מורכבת בכך שהוא מבהיר באלו תנאים ככל הנראה עדיף גיבוש של זהות אתנית מורכבת.

עוד מצאנו שהשתלבות אובייקטיבית קשורה באופן חיובי וחזק יחסית להשתלבות סובייקטיבית. מכאן שפרמטרים אובייקטיביים של שימוש בשפה המקומית, מספר חברים ילידי המקום, וכושר השתכרות - מנבאים פרמטרים סובייקטיביים להשתלבות: תחושת השתלבות, תחושת שייכות ותחושת שינוי חיובי בחיים כתוצאה מההגירה. בעבר נמדדה השתלבות לא פעם באמצעות מדדים אובייקטיביים בלבד, ובעיקר באמצעות מדדים כלכליים. גם המחקר הנוכחי בחן פרמטרים אובייקטיביים, אך גם בחן באופן רחב מדדים סובייקטיביים. נמצא שהקשרים הם חזקים, אך לא חזקים באופן מיוחד, כך שהם מהווים שני פרמטרים נפרדים. השערת המחקר שהניחה כי השתלבות אובייקטיבית והשתלבות סובייקטיבית ינבאו כוונות עזיבה, אוששה. עם זאת, נראה שהשתלבות סובייקטיבית היא גורם חזק יותר בניבוי של כוונות הגירה, ובעיקר עבור אלו שנשארו במדינת היעד. משום ששני הפרמטרים קשורים, אך לא בקשר חזק במיוחד, ומשום ששניהם משחקים תפקיד שונה בניבוי כוונות עזיבה, יש להמשיך ולבחון פרמטרים אובייקטיביים לחוד ופרמטרים סובייקטיביים לחוד.

עוד נמצא שהשתלבות מתווכת את הקשר שבין זהות אתנית מורכבת לכוונות עזיבה, כך שכלל שהמהגר הוא בעל זהות אתנית מורכבת יותר, כך הוא משתלב טוב יותר בארץ הקולטת, והשתלבות בתורה מנבאת באופן שלילי כוונות עזיבה. כמו כן, נמצא שהשתלבות אובייקטיבית לבדה אינה יכולה לנבא כוונות עזיבה, כאשר היא לא מתווכת את הקשר השלילי שבין זהות אתנית מורכבת לבין כוונות עזיבה. כאמור, קשרים אלו נמצאו עבור אלו שנשארו במדינת היעד בלבד – אלו שעברו ועוברים תהליך הגירה מורכב יחסית. בנוסף נמצא שזהות אתנית מורכבת לבדה לא מנבאת באופן ישיר כוונות עזיבה, אלא רק דרך השתלבות. ממצא זה מחדד את החשיבות של תחושת ההשתלבות.

השערת מחקר נוספת הניחה כי יימצאו הבדלים בין אלו שנשארו במדינת היעד לאלו שחזרו למדינת המוצא, בכל משתני המחקר העיקריים. השערה זו אוששה במלואה. נמצא שלמהגרים מברית המועצות לשעבר שנשארו לחיות בישראל, מדינת היעד, ישנה זהות אתנית מורכבת הרבה יותר מאשר לאלו שחזרו לרוסיה, מדינת המוצא. ממצא זה, לצד הממצא לפיו לאלו שנשארו במדינת היעד זהות אתנית מורכבת מנבאת השתלבות, עשוי להעיד כי זהות אתנית מורכבת משרתת פונקציית הסתגלות בעיקר למהגרים הנמצאים בארץ שבה השפה והתרבות שונות וההגירה אליה באופן כללי היא מורכבת.

מלבד זהות אתנית מורכבת, נמצאו הבדלים משמעותיים בפרמטרים האובייקטיביים ובפרמטרים הסובייקטיביים להשתלבות. לגבי הפרמטרים האובייקטיביים, אין זה מפתיע שהשימוש בשפה הרוסית רווח בקרב אלו שחזרו לרוסיה. זו שפת המקום, וכפי שנמצא במחקר הנוכחי, רוב חבריו של המהגר שחזר לרוסיה הם דוברי רוסית בעצמם. לכן, הם כמעט שאינם משתמשים בעברית, על אף שחיו בישראל בממוצע קרוב לעשרים שנה. מבחינה חברתית, כמו חבריו של המהגר שחזר לרוסיה, גם רוב חבריו של המהגר שנשאר בישראל הם דוברי רוסית ברובם המכריע. ממצאים אלה תואמים מחקרים קודמים אשר הראו שגם כיום, לאחר שנים רבות בישראל, מהגרים בני הדור ה-1.5 יוצאי ברית המועצות לשעבר בישראל שומרים על קשרים חברתיים בתוך הקהילה שלהם, וחלקם ממעטים ליצור קשרים עם ילידי ישראל (Niznik, 2003). לממצא זה

משמעות רבה, שכן רכישת חברים מקומיים היא פרמטר חשוב להשתלבות בארץ חדשה. עבור אלו שחזרו לרוסיה, ייתכן שהם אינם מכירים את השינויים המשמעותיים שחלו ברוסיה בשנים מאז גרו בה כשהיו ילדים, והם זקוקים לעזרה בהסתגלות מחדש, ולכן מחזיקים רשת חברתית המורכבת בעיקר ממקומיים. זאת בניגוד למהגרים שנשארו בישראל, אשר רוב חבריהם מהגרים כמותם. ייתכן שלאילו שנשארו בישראל נוח יותר בחברתם של מהגרים הדומים להם (Remennick & Prashizky, 2015). ממצא זה חשוב שכן כפי שהמחקר הנוכחי מראה, שיעור נמוך יחסית של חברים ילידי המקום קשור להשתלבות סובייקטיבית נמוכה, ובסופו של דבר גם לכוונות עזיבה.

כאמור, בחינת המדדים הסובייקטיביים, בנוסף לאובייקטיביים, חשובה משום שהיא מאפשרת לקבל תמונה שלמה יותר של השתלבותו של המהגר. מבחינה סובייקטיבית, נמצא שההשתלבות של אלו שנשארו בישראל נמוכה יותר מזו של אלו שחזרו לרוסיה. ממצאים אלו תואמים מחקרים קודמים שמצאו כי השתלבותם של בני הדור ה-1.5 שנשארו בישראל לעיתים איננה השתלבות מלאה (Remennick, 2003a; Remennick & Prashizky, 2015). מנגד, נראה כי מהגרים בני הדור ה-1.5 שחזרו לארץ מוצאם מרגישים שהם משתלבים טוב מאוד. כמו כן, אלו שנשארו במדינת היעד סבורים כי השינוי שחל בחייהם כתוצאה מההגירה חיובי פחות לעומת אלו שחזרו למדינת המוצא.

הבדלים משמעותיים מאוד נמצאו בכוונה לעזוב את המדינה שבה חי המהגר כיום: אלו שהיגרו חזרה למדינת המוצא אינם מתכוונים להגר פעם נוספת (שלישית), ואלו שנשארו במדינת היעד מהרהרים בכך במידה מסוימת. ייתכן שבעקבות ההגירה, המהגרים שחזרו לארצם השתלבו בקלות בתרבות ובחברה המקומית, על אף שנות ההיעדרות הרבות והשינויים המשמעותיים שהתרחשו ברוסיה בשנים אלו, ולכן אין הם רוצים להגר שוב. ייתכן עוד שהגירה בפעם השלישית (לישראל או למדינה אחרת) היא מתישה, ואין למהגר כוונה לעשות זאת שוב, אם אינו חייב.

סיכום ומסקנות

הייחודיות של המחקר הנוכחי בכך שהוא מתווה חשיבה חדשה והבנה רחבה יותר של המורכבות של קשיי ההגירה בגיל ההתבגרות ודרכי ההתמודדות עם התופעה. השתלבותם של מהגרי הדור ה-1.5, שהיגרו בנעורם בעיצומו של תהליך בניית הזהות, היא לעיתים חלקית. נמצא כי החזקה בזהות מדינת המוצא, לצד אימוץ זהות מדינת היעד וזהויות נוספות היא אסטרטגיה יעילה, אך רק עבור מהגרים שעברו תהליך הגירה מורכב (קבוצת המהגרים מברית המועצות לשעבר לישראל שנשארו בישראל). ההשוואה לאלו שחזרו למדינת המוצא (הגירה פחות מורכבת) מדגישה את ההשתלבות הלא-מיטבית של אלו שנשארו במדינת היעד, כ-25 שנים לאחר ההגירה. השתלבות חלקית זו מתבטאת הן בפרמטרים אובייקטיביים והן בפרמטרים סובייקטיביים.

המחקר הנוכחי מחדד את תפקידה של הזהות האתנית המורכבת של המהגר בן הדור ה-1.5. נראה שכדי להשתלב עליו לאמץ זהות מקומית, בלי לזנוח את זו של מדינת המוצא. לכן, יש לאפשר לו לשמור על הזהות של המוצא שלו, ואף להתגאות בה. מדיניות ששוללת ביטויים של תרבות מדינת המוצא עלולה להוביל לכך שמהגרים יחליטו לעזוב למדינות אחרות (למדינת המוצא או למדינות אחרות) אם ירגישו שלא מאפשרים להם לחיות לפי תרבותם וזהותם. ממצאי המחקר הנוכחי מוסיפים נדבך לממצאים קודמים המעידים שכל עוד

התפיסה השלטת תהיה של הגמוניה תרבותית ולא של רב תרבותיות, מהגרים המעוניינים לשמר את תרבותם המקורית ולא להתנתק ממנה יתקשו להשתלב בחברה הקולטת, וזו תפסיד עושר ומגוון תרבותיים ורבים נוספים בחברה שהיו יכולים לתרום לה (Asendorpf & Motti-Stefanidi, 2017; Berry & Hou, 2016). מנגד, נראה שלגבי מהגרים בני הדור ה-1.5 שחזרו לארץ מוצאם, זהות אתנית מורכבת כזו אינה קשורה להשתלבות או קשורה באופן שלילי להשתלבות. ייתכן ששמירת הזהות של המדינה שבה חיו בעבר אינה מאפשרת בניית קשרים ומסגרות, אשר יתרמו בחלוף הזמן לשיפור מעמדו ומצבו הכלכלי והחברתי של המהגר.

חשוב לבחון לעומק מהם הגורמים המשפיעים על החלטתם של בני הדור ה-1.5 להגר, שכן רצון להגר פעם נוספת מהווה ביטוי לתחושת חוסר רווחה נפשית ומועקה אצל המהגר. נראה שמדינות המערב אינן מכירות בקבוצה ייחודית זו או כמעט שאינן מכירות בה, ואינן משקיעות משאבים מיוחדים כדי לסייע בהשתלבותם. גם עמותות וארגוני עולים בדרך כלל אינם מתמקדים באוכלוסייה זו. למשל, בייביס ואחרים (Babis et al., 2019) מוצאות כי מהגרים בני הדור ה-1.5 ממדינות מרכז אמריקה ודרומה שהיגרו לישראל, אינם זוכים להתייחסות מיוחדת. אומנם, בישראל בכל דור מצטמצם הפער בין קבוצות המהגרים השונות לשאר האוכלוסייה ובין קבוצות המהגרים עצמן (Cohen & Haberland, 1998; Friedlander et al., 2002), אך הפערים, כפי שמוצא המחקר הנוכחי, קיימים בהחלט.

מגבלות המחקר

המחקר הנוכחי הינו מתאמי, וככזה, הוא אינו יכול לענות על שאלת כיוון הקשרים שנמצאו. כך למשל, לא ניתן לקבוע את כיוון הקשר שבין זהות אתנית מורכבת להשתלבות, שכן ייתכן שהשתלבות אובייקטיבית ואולי גם השתלבות סובייקטיבית, תורמות לגיבוש הזהות המורכבת. עם זאת, נראה כי למערכת הקשרים שנמצאה במחקר הנוכחי תרומה חשובה, גם אם מדובר בתהליך דינמי שבו השתלבות משפיעה על זהות ולהפך.

מגבלה נוספת היא שהמחקר הנוכחי בחן את אוכלוסיית החוזרים לרוסיה בלבד, ולא את החוזרים למדינות אחרות מברית המועצות לשעבר, שמהן הגיעו מהגרים לישראל (כמו אוקראינה או בלרוס), כלומר נבדקו בעיקר מהגרים שחזרו לרוסיה ומתגוררים בעיקר במוסקבה. מכיוון שכך, ייתכן שממצאי המחקר נכונים לאוכלוסייה ספציפית זו בלבד.

במחקר הנוכחי לא שאלנו את המהגרים ישירות אם הם יהודים על פי ההלכה או לא, שכן החקירה הנוכחית התעניינה בתחושה הסובייקטיבית של המהגר ולא בהגדרות רשמיות. עם זאת, ייתכן בהחלט שמשנתה זה מהווה משקל ברצון ובכוונה להגר מישראל. לכן, על מחקרי המשך להתייחס למשתנה זה.

לבסוף, המשתנה התלוי העיקרי במחקר היה כוונת עזיבה. כוונת עזיבה איננה קשורה בהכרח לעזיבת המדינה בפועל, מכיוון שידוע שהקשר שבין כוונת התנהגות להתנהגות אינו גבוה (Fishbein & Ajzen, 1975). עם זאת, המחקר הנוכחי הצליח להתחקות אחר קבוצה גדולה יחסית של מהגרים שחזרו לרוסיה מולדתם. בכך התאפשר לחקור משני כיוונים שונים את הגורמים הקשורים ברצון המהגרים לעזוב את המדינה שאלה היגרו בתקופת נערוּתם.

הצעות למחקרי המשך

על מחקר המשך לבצע מחקר אורך שיבחן לאורך זמן את הזהות האתנית המורכבת, את ההשתלבות האובייקטיבית ואת ההשתלבות הסובייקטיבית, ואת כוונות העזיבה, בקרב מהגרים בני הדור ה-1.5. בכוחו של מחקר כזה לבדוק בכל תקופה מי אלו המהגרים שבחרו להישאר במדינת היעד, מי חזר למולדתו, ומי היגר למדינה אחרת. מערך כזה יאפשר הבנה טובה יותר של הקשר הנסיבתי בין מידת השתלבותה של אוכלוסייה ובין החלטתם של המהגרים להישאר או לעזוב. כמו כן, על מחקר המשך צריך לשקול להתמקד במאפיינים ובגורמים להגירה של בני הדור ה-1.5 שהיגרו ממדינת היעד למדינה אחרת שהיא איננה מדינת המוצא. כך, יהיה ניתן להבין טוב יותר את תופעת ההגירה השנייה.

רשימת מקורות

- חנין, ו', אפשטיין, א' ומיזניק, מ' (2011). ללא ספק, ישראלים. דוברי רוסית בארץ ובחו"ל – זהות תרבות. התוכנית ביהדות זמננו. אוניברסיטת בר-אילן.
- ליסצה, ס' (2008). רוסים? ישראלים? או רוסים-ישראלים? השתלבות תרבותית של עולי חבר העמים בישראל. *יעד מפנה*, 52-49.
- לרנר, י' (2000). דרך הדעת: מהגרים רוסיים באוניברסיטה. *מחקרי עיון*, 5.
- לשם, א' (2009). השתלבות עולי בריה"מ לשעבר, 1990–2005: מחקר תשתית רב-תחומי. ג'וינט ישראל ומשרד הקליטה.
- מירסקי, י' (1996). היבטים פסיכולוגיים בהגירה: סקירת ספרות. *פסיכולוגיה, ה*, 214-199.
- פיליפוב, מ' (2008). *נמשכת הירידה באחוז הצעירים הרוצים להישאר בארץ - התעלמות מהתופעה או הסתרת עובדות*. מכון ישראלי לדמוקרטיה.
- פלדחי, ר' (2012). מבוא: הכוח הפרגמטי של תרבות בהגירה. בתוך י' לרנר ור' פלדחי (עורכות), 'רוסים' בישראל: הפרגמטיקה של תרבות בהגירה (עמ' 9-19). מכון ון ליר בירושלים והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- Aiken, L. S., West, S.G., & Reno, R.R. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Sage.
- Amit, K. (2018). Identity, belonging and intentions to leave of first and 1.5 generation FSU immigrants in Israel. *Social Indicators Research*, 139(3), 1219-1235.
- Amit, K., & Bar-Levi, S. (2014). Immigrants' sense of belonging to the host country: The role of life satisfaction, language proficiency, and religious motives. *Social Indicators Research*, 124(3), 947-961.
- Asendorpf, J. B., & Motti-Stefanidi, F. (2017). A longitudinal study of immigrants' peer acceptance and rejection: Immigrant status, immigrant composition of the classroom, and acculturation. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 23(4), 486.
- Babis, D., Meinhard, A.G., & Berger, I.E. (2019). Exploring involvement of immigrant organizations with the young 1.5 and 2nd generations: Latin American associations in Canada and Israel. *Journal of International Migration and Integration*, 20(2), 479-495.
- Ben-Rafael, E. (1996). Multiculturalism in sociological perspective. In R. Baubock, A. Heller, & A.L. Zolberg (Eds.). *The Challenge of Diversity* (pp. 133-154). Vienna, Austria: Alderhost.
- Ben-Rafael, E., & Peres, Y. (2015). *Is Israel one? Religion, nationalism, and multiculturalism confounded*. Brill NV: Leiden.
- Berry, J.W. (1990). Acculturation and adaptation: A general framework. In W.H. Holtzman, & T.H. Bornemann (Eds.), *Mental health of immigrants and refugees* (pp. 90-102). Austin, TX: Hogg Foundation for Mental Health.
- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. In D.L. Sam, & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 27-42). Cambridge University Press.
- <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489891.006>
- Berry, J. W., & Hou, F. (2016). Immigrant acculturation and wellbeing in Canada. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 57(4), 254.

- Bommes, M. (2005). Transnationalism or assimilation?. *J SSE-Journal of Social Science Education*, 4(1), 14-30.
- Bommes, M. (2013). *Migration and the National Welfare State: A Differentiation Theory Draft*. Springer publishing house.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J.G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). New York, NY: Greenwood.
- Brym, R., Slavina, A., & Lenton, R. (2020). Qualifying the leading theory of diaspora Jewry: an examination of Jews from the former Soviet Union in Canada and the United States. *Contemporary Jewry*, 40(3), 367-385.
- Chiswick, B. (1998). Hebrew language usage: Determinants and effects on earnings among immigrants in Israel. *Journal of Population Economics*, 11(2), 253-371.
- Cohen, Y., & Haberfeld, Y. (1998). Second-generation Jewish immigrants in Israel: have the ethnic gaps in schooling and earnings declined?. *Ethnic and Racial studies*, 21(3), 507-528.
- De Haas, H., & Fokkema, T. (2011). The effects of integration and transnational ties on international return migration intentions. *Demographic Research*, 25, 755-782.
- De Haas, H., Fokkema, T., & Fihri, M.F. (2015). Return migration as failure or success?. *Journal of International Migration and Integration*, 16(2), 415-429.
- Dekker, B., & Siegel, M. (2013). *Transnationalism and integration: Complements or Substitutes?* (No. 2013-071). United Nations University-Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology (MERIT).
- Diaz, C. (2020). Educational expectations among immigrant youth: Links to segmented assimilation and school context. *Social Currents*, 7(3), 252-278.
- Eccles, J.S. (1993). School and family effects on the ontogeny of children's interests, self-perceptions, and activity choices. In J. Jacobs (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation: Developmental Perspectives on Motivation* (pp. 145-208). Lincoln, NB: University of Nebraska Press.
- Elias, N., & Kemp, A. (2010). The new second generation: Non-Jewish Olim, Black Jews and children of migrant workers in Israel. *Israel Studies*, 15(1), 73-94.
- Elias, N., & Lemish, D. (2008). Internet and immigrant youth hybrid identities: The case of Former Soviet Union immigrant adolescents in Israel. In I. Rydin, & U. Sjöberg (Eds.), *Mediated Crossroads: Identity, youth culture and ethnicity* (pp. 173-192). Göteborg University.
- Elias, N., & Lemish, D. (2010). Media, migration experience and adolescence. The role of television and internet for 6-to-18 year-olds of Russian descent in Germany and Israel. *Television*, 23, 9-12.
- Esser, H. (2001). *Soziologie. Allgemeine Grundlagen*. Frankfurt, Germany: Campus.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research. *Philosophy and Rhetoric*, 10(2).
- Friedlander, D., Okun, B.S., Eisenbach, Z., & Elmakias, L.L. (2002). Immigration, social change and assimilation: Educational attainment among birth cohorts of Jewish ethnic groups in Israel, 1925-1929 to 1965-1969. *Population Studies*, 56(2), 135-150.

- Gandal, N., Hanson, G.H., & Slaughter, M.J. (2004). Technology, trade, and adjustment to immigration in Israel. *European Economic Review*, 48(2), 403-428.
- Getta, M. (2020). *The integration challenge of Russian-speaking Jews in Israel*. Praha, Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra Blízkého východu. Vedoucí práce Zouplna, Jan.
- Hayes, A.F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40.
- Hou, F., & Yan, X. (2020). Immigrants from Post-Soviet States: Socioeconomic Characteristics and Integration Outcomes in Canada. *Migration from the Newly Independent States*, 373-391.
- Klinthäll, M. (2003). *Return Migration from Sweden: A Longitudinal Analysis*. Doctoral dissertation, Almqvist & Wiksell International.
- Kurichev, N.K., & Kuricheva, E.K. (2018). Relationship of housing construction in the Moscow urban agglomeration and migration to the metropolitan area. *Regional Research of Russia*, 8(1), 1-15.
- Lester, L. (2005). Immigrants' satisfaction: What is it? Does it matter? *NILS working paper No.154*, 2-103.
- Lev Ari, L. (2008). *The American dream - For men only? Gender, immigration and assimilation of Israelis in the United States*. El Paso, TX: LFB Scholarly Publishing LLC.
- Marcia, J.E. (1980). Identity in adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology*, 9(11), 159-187.
- McMillan, D.W., & Chavis, D.M. (1986). Sense of community: A definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 6-23.
- Moshkin, A. (2019). Post-Soviet nostalgia in Israel? Historical revisionism and artists of the 1.5 generation. *East European Jewish Affairs*, 49(3), 179-199.
- Nizhnik, M. (2002). Identification of adolescents from Russian-speaking immigrant families. *IASL Conference – Language and Identity in the Multicultural Society, Tel-Aviv University*, May (pp. 5-6).
- Niznik, M. (2003). The dilemma of Russian-born adolescents in Israel. In E. Ben-Rafael, Y. Gorny, & Y. Ro'i (Eds.), *Contemporary Jewries: Convergence and divergence* (pp. 235-252). Leiden & Boston: Brill.
- Niznik, M. (2005). Searching for a new identity: The acculturation of Russian-born adolescents in Israel. *ISB4: Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, MA: Cascadia.
- Niznik, M. (2008). How to be an alien: Cross-cultural transition of Russian-speaking youth in Israeli high schools. *Israel Studies Review*, 23(1), 66-83.
- Osterman, K. (2000). Students' need for belonging in the school community. *Review of Educational Research*, 70(3), 323-367.
- Prashizky, A. (2019). Ethnic fusion in migration: The new Russian–Mizrahi pop-culture hybrids in Israel. *Ethnicities*, 19(6), 1062-1081.
- Preacher, K.J., & Hayes, A.F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- Remennick, L. (2003a). The 1.5 generation of Russian Jewish immigrants in Israel: Between integration and socio-cultural retention. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 12(1), 39-66.

- Remennick, L. (2003b). What does integration mean? Social insertion of Russian immigrants in Israel. *Journal of International Migration and Integration/Revue de l'integration et de la migration internationale*, 4(1), 23-49.
- Remennick, L. (2012). *Russian Jews on three continents: Identity, Integration, and Conflict*. Transaction Publishers.
- Remennick, L. (2013). Transnational lifestyles among Russian Israelis: A follow up study. *Global Networks*, 13(4), 478-497.
- Remennick, L., & Prashizky, A. (2015). *The Russians 1.5 generation in Israel: Between protest and belonging*. Sociological Institute for Community Studies, Bar-Ilan University.
- Remennick, L. & Prashizky, A. (2019). Subversive identity and cultural production by the Russian-Israeli Generation 1.5. *European Journal of Cultural Studies*, 22(5-6), 925-941.
- Reyes, B. (1997). *Dynamic of immigration: Return migration to western Mexico*. San Francisco, CA: Public Policy of California.
- Roeser, R. W., Eccles, J.S., & Sameroff, A.J. (1998). Academic and emotional functioning in early adolescence: Longitudinal relations, patterns and prediction by experience in middle school. *Development and Psychopathology*, 10(2), 321-352.
- Rozovsky, L., & Almog, O. (2011). Generation 1.5 Russians in Israel: from Vodka to Latte. Maturation and integration processes as reflected in the recreational patterns. *Sociological Papers*, 16, 1-12.
- Sever, R. (1999). Psyrtnd of coping with the task of schools. In T. Horowitz (Ed.), *Children of Perstrotika in Israel* (pp. 178-189). Lanham, NY: University Press of America.
- Sever, R. (2017). *The transparent parent phenomenon – Unintended consequences of immigrant-assimilation policies*. Paper presented at The 5th International Conference on Unintended Consequences, at the University of Warsaw Poland, May 8-9.
- Verhaeghe, F., Bradt, L., Van Houtte, M., & Derluyn, I. (2020). Identificational assimilation patterns in young first, second, 2.5 and third-generation migrants. *Young*, 28(5), 502-522.
- Zubida, H., Lavi, L., Harper, R.A., Nakash, O., & Shoshani, A. (2013). Home and away: Hybrid perspective on identity formation in 1.5 and second generation adolescent immigrants in Israel. *Journal of Culture, politics and innovation*, 1, 1-28.